

שולחן ערוך אהע"ז

עם פירוש

ערוגת הבושם

*

חלק שני

שולחן ערוך אבן העזר

עם פירוש

ערוגת הבושם

מאת

הגאון רבי מיכאל בכרך זצלה"ה

ראב"ד פראג

חלק שני

מכון שלמה אומן — ישיבת שעלבים

מכון ירושלים • תשמ"ט

כל הזכויות שמורות ל"מכון ירושלים"
ירושלים העיר העתיקה, רח' גלעד 14, ת.ד. 100
נדפס בישראל, דפוס המכון
מיסודם של השותפים העוסקים במלאכת המתכת
Printed in Israel

בסידור ועריכת הספר השתתפו:

הרב גדעון בנימין הרב שמעון הלוי
הרב נחום גמליאל הרב אהרן מרצבך
שלוחת המכון — "מכון שלמה אומן" שעלבים

הרב יעקב שלום אהרנפלד

ראש שלוחת המכון נתניה

הרב חיים אייזנשטיין

שלוחת המכון ירושלים

עריכת המפתחות — שי סולברג

ישיבת שעלבים

נר תמיד בהיכל ה'

לזכרו ולעילוי נשמתו

של עטרת ראשנו ומנווט נתיבותינו

אשר בחכמתו בנה הבית ובתבונתו כוננו ושיכללו

איש החזון רב הפעלים ועתיר המעשים

אשר חייו היו קודש לדובב שפתי גדולי עולם

ולהפצת תורתם ומשנתם

הרה"ג רבי יוסף בוקסבוים זצ"ל

מייסד וראש "מכון ירושלים"

נלב"ע ביום מר ונמהר

" אדר תשס"ז

ת.נ.צ.ב.ה.

ספר זה מוקדש

לזכרם ולעילוי נשמתם של הורינו

ר' דוד בן ר' מרדכי אריה גליקשטדט ז"ל

הלך לעולמו י"ט חשון תשי"ב

ורעייתו מרת הינדל גוסטל בת ר' בנימין מאייר ע"ה

הלכה לעולמה י"ד מנ"אב תשמ"ז

ת. נ. צ. ב. ה.

איגרת פתיחה

מאת מרן הראשון לציון וראש מועצת חכמי התורה

הגאון הגדול רבי עובדיה יוסף שליט"א

נשיא "מכון ירושלים"

י"א טבת תשמ"ו

כבוד ידידי עוז, הרב הגאון, מעוז ומגדול, איש חי רב פעלים, מרביץ תורה לעדרים ומרבה גבולו בתלמידים, כבוד שם תפארתו הרב רבי מאיר שלזינגר שליט"א, ראש ישיבת שעלבים הי"ו.

מה נכבד היום בהגלות אור יקרות, האי ספרא רבא ויקירא, פירוש רחב על שלחן ערוך אבן העזר להלכה ולמעשה, אשר פי מחברו יקבנו בשם "ערוגת הבשם". ראיתיו ושמח לבי כי אכן כשמו כן הוא, מלא וגדוש מזון אל זן, נותן ריחו כגן רוה מלא ברכת ה', פרי בכורים קודש הלולים לה' של מכון שלמה אומן, אשר הקימותם בישיבתכם הק' יחד עם המכון התורני הגדול "מכון ירושלים", שהוא הראש וראשון למכונים ולמפעלים תורניים.

הן אמנם רבים הם גדולי ישראל זי"ע, אשר נתנו חילם למקצוע זה שבתורה, ובפרט הלכות עגונות החמורות שבחלק הראשון של אהע"ז, שהם אחד הנושאים הקשים והמסובכים ביותר ולא רבים יחכמו בהם, גדולי ישראל בכל דור ודור שקדו על תקנת בנות ישראל והעמיקו והרחיבו בהלכות אלה, אולם כאשר ירדתי לערוגת הבשם ראיתי ונוכחתי כי מקום הניחו לו מן השמים למחבר דגן להתגדר בו, כי הגדיל עצה ותושיה, ויתר שאת ויתר עז לחבורו מכמה וכמה פנים.

ראשונה, מיוחד הוא בדרכו לצרף בעיונו סוגיות הש"ס עם דברי הפוסקים, ושקיל וטרי בהדייהו לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא. שנית, אסף איש טהור מלוא חפניים דברי הפוסקים שקדמוהו, וחבורו מלא וגדוש ידיעות נכבדות וחשובות, במיוחד בסי' יז, וישמחו הלומדים בו כי הרב המחבר ערך לפנייהם שלחן מלא, עד כי נוכל לומר שלא הניח שום דבר חשוב שלא הביאו בחבורו. ועל כל זאת דן המחבר בטוב טעם, ומוסיף נופך משלו. הפן השלישי כי הרב המחבר הריהו פוסק מובהק, ומכתלי חבורו ניכר כי זאת היתה עיקר מגמתו, לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא, אינו נמנע מלקבוע מסמרות ומביע דעתו בהחלטיות, ואכן אחד מגדולי דור דעה היה הגאון המחבר רבי מיכאל בכרך זצ"ל, חבר בית דינו של הארוך בדורו רבינו בעל ה"נודע ביהודה" זצ"ל, ולאחר פטירתו נבחר לממלא מקומו אב"ד ק"ק פראג. ורביעי בקודש העולה למעלה כי חפץ ה' בידו הצליח להעלות דבריו על הכתב בשפה ברורה ונעימה, בלשון קלה ובהירה, והדברים שמחים ומאירים ומתישבים בנקל על לבו של המעיין.

אי לזאת אמינא לכבוד תורתו יישר, כי יפה עשה מכון שלמה אומן כאשר בחרו בחבור זה לפתוח בו את עבודתם הקדושה, זכו וזיכו את הרבים, תלמידי חכמים שתורתם אומנותם ודיינים יושבי על מדין.

וטיבותא לשקייה הלא המה הרה"ג אשר טרחו ועמלו בסידור ועריכת הספר, והוציאו מתחת ידם דבר מתוקן, דבר דבור על אופניו, בהערות והארות כיד ה' הטובה עליהם, בהדרכתם והכוונתם של ראשי ועורכי בית היוצר הגדול "מכון ירושלים".

ובצפייתי אצפה לקראת החלק השני של החבור, יזכם ה' להוציאו לאורה במהרה. ואחריהם יוסיפו אומץ להגדיל תורה ולהאדיר, ויזכו להעלות עוד ועוד משפוני טמוני דברות קודש של גדולי ישראל, ישישו בם כל לומדי תורה ושוחרי תושיה.

ואסיים מעין הפתיחה בתודה וברכה לכל אלה שזיכו אותנו בספר הקדוש הזה, והוציאוהו לאור עולם. השי"ת יאריך ימיהם בטוב ושנותיהם בנעימים, ובכל אשר יפנו ישכילו ויצליחו, ברוב אושר ועושר וכבוד, ויזכו לבנים ובני בנים עוסקים בתורה ובמצות ובמעשים טובים, ברוב נחת ושובע שמחות וכל טוב.

הרב עובדיה יוסף

ראשון לציון

פתח דבר

ברגשי שמחה ותודה להי מגישים אנו לעולם התורה את הכרך השני מהספר "ערוגת הבושם" לגאון רבי מיכאל בכרך זצ"ל מגדולי דור דעה וראב"ד פראג, מתוך כתבי"ד שהיו טמונים וספונים בספריות ציבוריות ופרטיות. לאחר שהכרך הראשון התקבל וקנה לו אחיזה בעולמה של תורה.

"הכל תלוי במזל ואפילו ספר תורה שבהיכל", קרוב למאתיים שנה שלא נודע על כתה"י הרבים של הגאון המחבר והיו הם עלומים ונסתרים, ואך בשנים האחרונות נתגלו, והם כוללים כמה וכמה כרכים של חידו"ת והלכה על התורה וש"ס, רמב"ם שו"ע, תשובות ודרשות. אף אני זכיתי לגאול חלקים ניכרים מכתבים אלו, ונתנו את זכות הבכורה לחיבורו הגדול על שו"ע אבן העזר.

בדברי המבוא לכרך הראשון הרחיב הרב אהרן מרצבך שליט"א דברים על תולדות המחבר ותיאור שני כתבי היד מהם נערך הספר. שני כתבי היד מסתיימים באותו מקום אבן העזר אמצע סימן מ"ט, לקראת סיום הדפסת הספר הגיעונו בדרך פלא צילומים של דפים נוספים הכתובים בעצם כתי"ק של המחבר ובהם חלקים ניכרים משני סימנים נוספים, ואנו הצלחנו עוד לסדרם ולהדפיסם בספר. והיתה לנו התחושה כי המחבר הגדול מלווה את הוצאת ספרו לאור עולם, ושפתותיו המדובבות משלימות את החסר.

מימים קדמונים היתה ק"ק פראג עיר מלאה חכמים וסופרים. אב"ד פראג היה מאז ומתמיד אחד הגאונים המפורסמים בדורו, אך עם זאת, בכל התקופות נזכרים תדיר בספרי השו"ת והפוסקים דיני קהלת פראג. בית הדין דק"ק פראג נקרא בשמות שונים: "בית דינא רבא", "הדיינים הגבוהים", ובמיוחד בשם "בית דין מורה שוה" או "דייני מורה שוה" (מו"ש, דמו"ש). הדיינים היו תמיד גדולי תורה מפורסמים ומהם שנודעו כגדולי הדור, כגון ר' יעקב ריישר בעל שו"ת "שבות יעקב", ר' נתנאל ווייל בעל "קרוב נתנאל" ואחרים. בחמישים השנים שבין שנת תק"י לתק"ס עת שהיתה פראג עור ואם בישראל ומן המרכזים היהודים החשובים ביותר באותה תקופה, חיו בה גדולי תלמידי ר' יהונתן אייבשיץ, כגון הגאונים ר' זרח איידליץ ור' ליב קאסוויץ; הגאונים ר' מאיר בומסלא (פישלס), ר' יעקב גינצבורג, ר' אלעזר פלקלס, ר' שמואל לנדא, ר' בצלאל רנשבורג, ועוד. אחד הגדולים שבחכמי התקופה הוא מחבר הספר שלפנינו.

רבי מיכאל בכרך היה דיין בבית דינא רבא דק"ק פראג בימיו של בעל נודע ביהודה ואחרי פטירתו של הנו"ב עמד בעצמו בראש בית הדין. אחד הדיינים בבית

דינו של ר' מיכאל בכרך היה הגאון ר' אלעזר פלקלס, והוא נזכר פעמים אחדות בספרו תשובה מאהבה. הוא היה בר אבהו: נכדו של בעל חות יאיר ונין ונכד למהר"ל מפראג. שמו ידוע מכבר: שתי תשובות אליו נדפסו בשו"ת נודע ביהודה (מהדו"ת, או"ח סי' ג' ואה"ע סי' קל"ב). במהדו"ת אה"ע סי' קמ"ח מסתמך עליו הנו"ב וכותב "ועוד נלע"ד היתר יותר ברור... והוא ע"פ מה ששמעתי מכבוד הרב הגדול מוהר"ר מיכאל בכרך דמו"ש דקהלתנו". במהדורה הראשונה של הצ"ח על מס' ביצה צרף המו"ל, בנו של הנודע ביהודה בראש הספר מחדושו של ר' מיכאל בכרך. כמו כן מצאנוהו חותם כדיין בבית דינו של הנו"ב, ואחר כך כראב"ד, על פסקי דין והסכמות שונות.

כאמור באו תולדותיו בהרחבה בראש הכרך הראשון ונוסיף כאן עוד נדבך לתולדה:

כידוע בשנת תק"ס התעוררה המינות השבתאית בפראג, והדיינים לחמו בה באופן נמרץ. השבתאים הלשינו על הדיינים וביום כ"ג חשון תקס"א נאסרו חברי בית הדין ונחקרו במשך ארבעה ימים וביום כ"ז חשון זוכו ושחררו. קהל גדול נאסף לפני שערי הכלא לקבל את פניהם של הרבנים והשחרור נחוג בקהלה בשמחה רבה, המונים לוו את ר' מיכאל בכרך הישיש לביתו. כאשר נכנס לדירתו הניח את החלון וקרא החוצה בהתרגשות: "אש מן השמים תרד עליהם". הוא נפטר לעוממו חדשיים אחר כך (ג' שבט תקס"א), ושבעות אחדים לאחר פטירתו, באחד מלילות שבת, פרצה אש בביתו של אחד השבתאים. האש החלה כלהבה קטנה אך למרות שהשתדלו לכבות אותה התפשטה האש וכלתה את כל הדירה. אף אחת מהדירות של השכנים לא נפגעה, למרות שהבנינים היו בנויים בצפיפות רבה. תושבי פראג תלו זאת כמובן בהקפדתו של אותו צדיק. מוסר על כך ר' גוטמאן קלמפרר, שהיה יליד פראג ושמע את הסיפור מפיהם של כמה מזקני פראג, שזכרו את המעשה (היסטוריה יודאיקה, כרך יג (1951), ע' 77-78).

לאחר פטירתו של הנודע ביהודה שוב לא נבחר אב"ד בפראג. דייני בית דינא רבא (מו"ש) הנהיגו את הקהלה וחלקו ביניהם את תפקידיו של האב"ד. בראש הדיינים עמד הו"ת שבהם, והוא הג"ר מיכאל בכרך. חברי בית דינו היו הגאונים ר' אלעזר פלקלש ור' שמואל לנדא, בנו של הנו"ב.

עתה עם הוצאת הכרך השני מספרו הגדול על אבן העזר, נוכחים אנו לדעת כי אכן לא לחנם עמד המחבר במקום גדולים, זהו חבור מפורט מאוד, רב כמות ורב איכות. המחבר פוסק ומחדש בכל ענין וענין – אם זה חדוש דין, דקדוק בלשון השי"ע, בירור שיטות הפוסקים או דיון בסוגיות השי"ס והמפרשים. באופן מיוחד מטפל המחבר בהלכות עגונות. יותר משליש הכרך הראשון, רב הכמות, עוסק בסיי"ז. בירוריו של המחבר בהלכות אלו מקיפים מאוד. הוא עומד על כל נקודה ונקודה ואין ספק כי הספר יתפוס את מקומו הראוי לו כאחד מספרי היסוד באבן העזר בכלל ובהלכות עגונות בפרט.

דרכו של המחבר לרדת לעומק הסוגיות הנוגעות להלכה שבה הוא עוסק. בכך הולך הוא בדרכם של גדולי פראג שבימיו, ובראשם הנודע ביהודה. בדיוניו ובפלפולו בדברי הראשונים והאחרונים מגמת פניו היא לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא, והוא משלב באופן נפלא את למוד הסוגיא ובירור ההלכה. המחבר מקפיד שלא לחרוג ממטרתו ואין כאן דיונים הבאים דרך-אגב. עם זאת, דוקא משום שרצונו להעלות מתוך הסוגיא את מסקנת ההלכה, פלפוליו של המחבר בסוגיות רבות ומאירי עיניים.

המחבר הוא פוסק מובהק. כאשר הוא מברר הלכה אינו מסתפק בהצעת השיטות ובירורן אלא מגיע למסקנא וקובע אותה בהחלטיות. גדולתו של המחבר ניכרת גם מדרך הרצאתו, והסברתו מצטיינת בבהירות רבה.

חבור זה אמור היה להיות, כפי הנראה, חלק מחבור על כל השלחן ערוך. אלינו הגיעו רק הכת"י שעל חלקו הראשון של אבן העזר – וחבל על דאבדין.

ספר זה אף הוא כקודמו יוצא לאור על ידי חברי שלוחת המכון בשעלבים – "מכון שלמה אומן", זכות גדולה היא לקדוש הרב שלמה אומן הי"ד שהושיבו ישיבה על קברו, ובה מדובבים שפתותיהם של גדולי ישראל. הרבנים חברי המכון השקיעו עמל רב בסידור העריכה. הספרים המופיעים על ידס ראויים לכל שבח. העבודה מסודרת, העריכה קפדנית ומדויקת והערותיהם הענייניות של העורכים הן בבחינת "קב ונקיי" – מועט המחזיק את המרובה.

ברכת התורה ורחשי ההוקרה: לחברי שלוחת המכון בשעלבים, להרה"ג ר' יעקב שלום אהרנפלד שליט"א ראש שלוחת המכון בנתניה, אשר השלים עריכת עשרת הסימנים האחרונים בספר, לרב חיים אייזנשטיין אשר הגיה את הספר והשלים כמה קטעים, לבחור שי סולברג משיבת שעלבים שסייע בסידור המפתחות, לרב יצחק דוד פנט על מסירותו וטוב טעמו ודעתו, לר' מרדכי קוביטשעק ממנהלי דפוס המכון על עבודתו הטובה והמסורה.

לראש ישיבת שעלבים וראש שלוחת המכון שם הרה"ג רבי מאיר שלזינגר שליט"א על שיתוף הפעולה הפורה, על מסירותו וידידותו. לחבר הנהלת "מכון ירושלים" ויו"ר הנהלת המכון בשעלבים ר' חיים קהן שיחיי על סיועו ופעליו המבורכים.

כולם יעמדו על הברכה, וזכות המחבר הגדול תעמוד להם ולביתם.

הרב יוסף בוקסבוים

מנהל מכון ירושלים

יח. קדושין במי תופסין ובו סעיף אחד:

א קידושין תופסין בחייבי לאוין ובחייבי עשה: (וכ"ש נשניום דרננן טור):

יט. סוקלין על חזקה שהיא בחזקת ערוה ובו ב סעיפים:

א מי שהוחזק בשאה בשר דנין על פי חזקה זו אע"פ שאין שם ראיה ברורה שזה קרוב ומלקין וחונקין וסוקלין על חזקה זו:

ערוגת הבושם

דהיינו היכא דידעינן שבדבר זה היה מתחלה אסור ודאי, או מותר ודאי, או טמא טהור, כגון בהמה בחייה בחזקת איסור ודאי עומדת, ונולד בה אח"כ ספק בשחיטה, אי מוקמינן בחזקת איסור כמו שהיה קודם שנשחטה, או לא, דנימא נשחטה הותרה. וכן מי שהיה טמא ודאי ונולד בו ספק טהרה, אי מוקמינן ליה בחזקת טמא שהיה קודם שנולד בו ספק זה, או לא. אבל הכא לא מיירי בענין זה כלל, רק דכאן מיירי בשנים שהוחזקו קרובים זה לזה, כגון אב ובתו, או אח ואחותו, או בנה כרוך אחריה, אלא שאין לנו ראיה ברורה כמו במכה אביו, ואין ללמוד מזה אחזקה. דהתם היכא דנולד ספק אח"כ, דאפשר דאיתרע חזקה קמייתא. ועיי' בתוס' כתובו' דף כ"ג [ע"א] ד"ה תרוויי' משא"כ הכא'.

ומ"ש שהרמב"ם [שם] לא ס"ל שאם נשאה לפנינו, הוי כאילו ראינו שבעל אותה, דאל"כ מנ"ל ממכה אביו דסמכינן על החזקה. לדבריו ק', הא בפ"ק דחולין [דף י"א ע"ב] ילפינן דאזלינן בתר רובא, ממכה אביו דחייב מיתה, משום דרוב בעילות אחר הבעל. וא"כ האיך למד הרמב"ם משם דאזלינן בתר חזקה, הא ע"כ איירי שנשאה לפנינו. דאל"כ לא שייך רוב בעילות אחר הבעל, והיינו כהפוסקים, ובודאי שלא יחלוק הרמב"ם על הש"ס. ואע"ג דדברי הרמב"ם הן הן דברי הירושלמי, אפשר דתלמודא דידן והירושלמי פליגי בהך מלתא אי אמרי רוב בעילות אחר הבעל או לא. דהא מצינו פלוגתא דאמוראי בהא, ר' יוחנן ושמואל בפ' ארוסה דף כ"ז [ע"א], דשמואל ע"כ לא יליף רוב בעילות אחר הבעל עיי' שם. וא"כ, יש לנו לומר דגם האי מ"ד בירושלמי דיליף משם דאזלי' בתר חזקה, סובר כשמואל, דל"א רוב בעילות מבעל, ולא יליף משם דאזלי' בתר רובא, והש"ס דידן אזלא אליבא דר' יוחנן, דחזינן דרב תחליפא משמי' דר' אבהו תני' כוותי' דר"י. ולפ"ז הרמב"ם דפסק פט"ו מהא"ב [ה"כ] כהה"י

א. קידושין תופסין כו'. עיין לעיל רס"י ט"ו שכתבתי [סק"א] שאם קידש אחת מחייבי לאוין ובא אחר וקידשה, שאין קידושי שני כלום, דקידושי ראשון הוי קידושין גמורים, כדלקמן סי' מ"ד סעי' ז', אלא כמ"ש בח"מ [סק"א]. אלא לדעת הא"ז [הלכות יבום וקידושין סוף סי' תקצ"ב] שכ' שם ומ"ש דיש להסתפק בולד שפחה וכותית אי זרעו מיקרו מדרכנן, שם, משום דיש לחוש לדברי ר' עקיבא דסובר הכי עיי' שם. א"כ ה"ה בחייבי לאוין ובחייבי עשה, יש להחמיר ולחוש לדר"ע, דאית ליה אין קידושין תופסין בחייבי לאוין ועשה. א"כ אם קדשה אח"כ אדם אחר שאינו מחייבי לאוין ועשה, חלין הקידושין וצריכה ממנו גט.

ב. בחייבי לאוין כו'. בין לאוין ששוה בכל, בין שאינן שוין בכל, כגון אלמנה לכ"ג וכדומה. בטור כ' כאן דיבמה לשוק נמי קידושין תופסין בה, ולק' סי' קנ"ט [סעי' א'] מבואר דאיכא ספק.

סעיף א

א. על פי חזקה כו'. הרמב"ם פ"א מהא"ב [הל"כ] כ' ראיה לזה, ממה שדנה התורה מקלל או מכה אביו שיומת, אע"ג דליכא ראיה ברורה שזה הוא אביו, אלא על פי חזקה, והוא מהירושלמי פ"ד דקידושין [הל' י']. וכ' הב"ש [סק"א] וז"ל, ולכאורה ק' למה לא יליף בש"ס ריש חולין מזה דאזלינן בתר חזקה. ורס"י קמ"ט הבאתי פלוגתא אם נשא אותה, סבירא להו לכמה פוסקים דהוי כאלו ראינו שבעל אותה, ולכאורה משמע דרמב"ם לא ס"ל כן, דאל"כ מנ"ל להביא ראי' ממקלל או מכה אביו, דלמא נשא אותה לפנינו, מזה ידוע לנו שהוא בעלה ואז אמרינן רוב בעילות מבעל, אבל חזקה לא אמרינן עכ"ל.

ודבריו תמוהים בעיני, דמה שהקשה אהש"ס, נראה דאין כאן קושיא, דלא דמי כלל. דהתם [חולין דף י' ע"ב] שקיל וטרי אי אזלינן בתר חזקה דמעיקרא,